

Пролог

Чернігів. 1702 рік

Місто-фортеця скидалося на розтривожений вулик із бджолами, до якого заліз ведмідь, щоб поласувати медом. З боку Торговельної площі грізний гул голосів віщував бурю. На невеликому майданчику, між побудованими з колод будинками околиного града¹, здавалося, зібралося усе населення міста і слобідок. Таке бувало тільки коли вимагалось згуртуватися при наближенні небезпеки. Хто тільки не загрожував за минулі століття славному місту Сіверської землі: печеніги, половці, ляхи, османи — усіх не перерахуєш! Та й брати-слов'яни не один раз наступали на нього з вогнем і мечем!

Цього разу загроза йшла не від зовнішнього ворога: пекельна небезпека підстерігала всередині самого міста, невидимо прихована в будинках, на вулицях, провулках, вичікуючи зручної миті для нанесення смертельного удару.

¹ Чернігівський окольний град — найбільш багатолюдна ремісничо-торговельна частина міста (тут і далі — прим. авт.).

На дзвіниці стародавньої кам'яної церкви Святої Параскеви П'ятниці два рази гучно вдарили у великий дзвін, та наче з раптового переляку звуки дзвона на цьому замовкли.

Перебуваючи в натовпі, полковий осавул козак Нечай Куделя виконував суворе доручення від чернігівського полковника Єфима Яковича Лизогуба: припинити безлад на майдані та виловити його призвідників і тих, хто розпускає брехливі чутки. Куделя вже дізнався, через що виникло це хвилювання містян.

Уранці, в річці Стрижень, яка тече біля мурів верхньої фортеці, коло Гнійної греблі, виловили знекровлене тіло доньки козака Чернігівської сотні Остапа Перебийноса — Марійки. Це вже була друга подібна смерть. До цього в річці знайшли тіло молодої дружини кушніра Свирида Качури із Передграддя. Саме жахливий спосіб вбивств цих жінок натякав на те, що це міг здійснити тільки нелюд. Ще коли знайшли першу жертву, в якій не залишилося ні краплі крові, з'явилися чутки, що це справа мерця-упиря. А незабаром, пошепки, було названо й ім'я упиря — нещодавно померлого генерального обозного Війська Запорізького Василя Касперовича Дуніна-Борковського, про якого ще за життя, особливо в останні роки, ходили таємничі чутки.

Козак він був дуже відомий, адже багато зробив для Чернігова у свій час, коли був тут полковником: після вигнання ляхів відремонтував за свій кошт кілька церков і побудував нові, зміцнив міську фортецю, зробив її неприступною. Та тільки він мав жорстокий норів і жадібність величезну. До того ж тіла замордованих жінок були знайдені біля його маєтку.

Магістрат¹, уміло маневруючи, зумів знайти спосіб зняти напруження і заспокоїти міську околицю, коли мова йшла щодо смерті простої жінки із слобідки. Зате вбивство доньки відомого і поважного козака Перебийноса викликало вихор обурення мешканців міста, тому старшина полку разом із самим паном полковником вимушені були втрутитися. Баламутів, тих, хто поширював брехливі чутки про померлого козацького старшину, осавулу було наказано спіймати, доставити в «холодну» і вчинити допит — часом не через золото-срібло ляхів вони ці чутки розпускають? Осавул мав мешканців міста заспокоїти обіцянкою розшукати нечестивця-душогуба. Хоча зрозуміло, що ця справа важка і довготривала, та ще й не на часі! Бо згідно наказу славного гетьмана Івана Мазепи, полковник Лизогуб зібрав біля міста полкові сотні, збираючись у наступні три дні виступити у військовий похід. Та хіба можливо залишити головне полкове місто, коли в ньому неспокійно і неможливо передбачити, до чого ця смута може призвести? Бо сіроми та голитьба тільки-но й чекають на привід, щоб почати грабувати будинки заможних містян. Нічого таємничого в смерті козацької доньки для полковника не було: навколо міста стоять вже не один день вісім тисяч козаків Чернігівського полку. Хоча шинкарям і було заборонено продавати їм горілку й інші хмільні напої, та вже траплялися випадки пиятики й бійок. Бо відомо: де сп'яніння, там і гріхопадіння. Черобство для війська устократ гірше військових дій!

А гірше всього, що тут перебував загін московитського воеводи-боярина Краснощокова. Стоїть він у Солдатській

¹ Виборна цивільна влада у Чернігові, але за верховенства влади чернігівського полковника. Була ще одна гілка влади — призначений царем воевода, у підпорядкуванні якого перебували стрільці з Московської держави.

слобідці під верхньою фортецею, налічує тисячу стрільців, а вони ласі до принад містянок. Що у москаля в голові, тільки дідько й знає! Нещодавно боярин Бутурлін із загоном стрільців за запрошенням гетьмана Івана Мазепи відвідав з інспекцією фортецю Батурин. Так двоє московитів із боярського почту вночі хитрощами пробралися в гетьманську скарбницю та вкрали чимало грошей і цінних речей. Добре, що гетьман поскаржився — й цих москалів спіймали і прилюдно стратили в Москві.

Так що жодної таємниці в тому, що трапилося з дівчатами, не було. Свої козаки чи москалі були в цьому винні — дізнатися можна, та тільки часу на це не було: полк невдовзі вирушає у військовий похід, і ніщо не повинне його тут затримати.

На Торговельній площі селяни з навколишніх хуторів і сіл продавали свій товар по суботах, а на великі свята тут влаштовували ярмарки. Тут завжди було людно, але стількох людей осавул ніколи до цього не бачив, хоча служив у Чернігівському полку понад п'ятнадцять років. Почувши грізний, наче буря, людський гул, осавул зрозумів: виконати наказ полковника надзвичайно складно, майже неможливо. Бо десяток козаків, призначених йому в допомогу, із цим бурхливим людським морем не зможуть владнати. Треба тут діяти не силою, а хитрістю, бо легко голову втратити незрозуміло за що.

Люди заповнили усю площу та прилеглі вулиці. Зібралися міщани, торговці, мешканці слобідок, ремісники й місцеві козаки. Площа кипіла, наче окріп у самоварі. Різнобарвний натовп об'єднували гнів, злість та бажання виплеснути їх назовні. Натовп у сліпій ярості безжальний, розумних слів не сприймає, і йому завжди потрібна жертва, а чи вона винна, чи безневинна, будуть розмір-

ковувати опісля, коли розпал пристрастей осяде. Осавул розумів, що застосувати силу, перебуваючи всередині натовпу, — це ризикувати своїм життям і життям козаків у його підпорядкуванні. Проштовхнутися у самий центр площі, де крикуни вели зловмисні промови, розпалюючи натовп, навіть за допомогою дужих козаків йому не вдалося. Він розумів, що, застосувавши зброю, він поверне на себе гнів натовпу, і його разом із козаками знесуть в одну мить. Полковий осавул був козаком не тільки сміливим, але й розсудливим, тому він не поспішав бездумно виконати наказ суворого полковника, хоча розумів, що цим накличе на себе гнів вельможного.

Раптом серед натовпу, що зібрався на площі, пройшлося хвилювання, як буває на морі перед штормом, і він рушив, затягуючи за собою осавула з його козаками, беззахисними перед його сліпою руйнівною силою. Натовп струмками просочувався крізь браму назовні, за міські стіни, де знову налився силою і рушив у напрямку Єлецького монастиря. Працюючи ліктями і кулаками, осавул невпинно просувався до голови колони, до привідників заворушення. З великими зусиллями йому все ж вдалося пробитися туди аж коли вони вже дісталися на територію монастиря.

Довгою змією люди рухалися вздовж монастирських споруд, наближуючись до білосніжного Успенського собору, який гордовито підняв до неба три золочені куполи. Осавул здогадався, що прямують вони до усипальниці Дуніна-Борковського, і це було недобре, бо зрозуміло, до чого це може призвести. Керували всім цим козак Перебийніс і кушнір Качура.

— Стійте! — що є сили гукнув осавул, опинившись майже у них за спиною. — Ім'ям нашого полковника

Якова Лизогуба наказую вам зупинитися і припинити це неподобство!

Остап Перебийніс озирнувся і злісно зиркнув на осавула:
— Чого ти, Нечай, тут командуєш?! Хіба це з твоєю дочкою кровопивець натішився? Чи це не мою квіточку він безжально зірвав?! Скільки ще доньок та дружин стануть жертвами упиря, поки ви з паном полковником прозрієте?

Громовий голос козака Перебийноса пролунав набатом, і тут вже натовп грізно загудів, підтримуючи свого ватажка. Осавул ринувся до нього, та його міцно схопили. Озирнувся, аби покликати на допомогу своє воїнство, але нікого не побачив: козаки застрягли десь поміж людей. Та навіть якщо б вони й опинились поруч, то й не змогли б протидіяти розбурханому тисячному натовпу. Це було б те ж саме, що кидати камінчики, намагаючись цим припинити бурю. Осавул розумів, який біль і гнів відчувають батьки, втративши своїх дітей, співчував їм, та не виконати наказу полковника він не міг.

— Хіба ти не розумієш, Остапе, що мрець не може зашкодити живим?! Василь Касперович був людиною суворою, але ж і набожною, був християнином, а не безбожником і чаклуном! Хто це придумав, що він після смерті став упирем?! Це вигадки наших ворогів, які хочуть сплундрувати ім'я покійного генерального обозного, славного козака! — Осавул грізним поглядом провів по натовпу. — Чи може хтось це особисто засвідчити?

— А ти думав, що нема кому? — Перебийніс хижо посміхнувся й наказав: — Ведіть сюди Прохора!

До нього виштовхнули переляканого чоловіка середніх років, у якому осавул впізнав слугу покійного генерального обозного. Перебийніс впер в нього лютий погляд почервонілих очей:

— Кажі, Прохоре, не бійся — твій господар під час посту скоромне вживав? Чаклуном займався? Денного світла боявся? Хіба ще за життя не змінилася його зовнішність, не прийняв він вигляд справжнього чаклуна?!

Тремтячи від страху перед розгніваним козаком, слуга слухняно кивав, цим підтверджуючи його слова:

— Чаклуном займався... Постів не дотримувався... Жив у темряві при свічках, боявся денного світла... Змінився тілом та обличчям... На смертному одрі відмовився від сповіді і таїнства соборування.

Перебийніс переможно подивився на осавула:

— Які ще тобі докази потрібні? А те, що він був не нашої, а ляської крові і з'явився у нас ніби нізвідки, хіба не доказ його бісівської сутності?!

Натовп схвально загудів. Перебийніс більше не звертав уваги на осавула. Разом із Качурою і кількома дужими козаками зайшов до Успенського собору, де у притворі був похований колишній генеральний обозний Дунін-Борковський. Люди скупчилися біля входу, чекаючи подальших подій. Час ішов, знову серед натовпу пішло хвилювання, наче брижі на воді, і тут у дверях, напружено сопучи під тяжкою вагою дубової домовини, багато оздобленої срібним позументом, з'явилися шестеро дужих козаків. Тільки вони винесли труну, як натовп відхлинув від церковної брами: люди наче злякалися, що упир зіб'є ізсередини кришку, повстане з труни і покаже злісний чаклунаський норов порушникам свого спокою.

Відступивши від входу у святу обитель на два десятки кроків, козаки, важко дихаючи, поставили домовину на землю. У той же час Перебийніс підчепив сокирою і зірвав кришку. Оскільки покійник продовжував собі лежати нерухомо, натовп посмілішав, оточив труну щільним